

УДК: 1/14

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ КЕДЕЙЛИК ЖАНА КАЛКТЫ СОЦИАЛДЫК
КОРГОО ТУТУМУ
БЕДНОСТЬ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА НАСЕЛЕНИЯ
POVERTY IN KYRGYZSTAN AND SOCIAL WELFARE

Шерматов А.О.
Жалал-Абад Мамлекеттик Университети,
Гуманитардык-экономикалык факультети,
afqanes1964@mail.ru

Аннотациялар: Бул илимий макалада Кыргыз Республикасындагы кедейлик жана калкты социалдык жактан коргоо тутумунун маселелери каралган. Ошондой эле өлкөдөгү кедейликти жоюу боюнча сунуштар берилген.

В этой научной статье изучены проблемы бедности и социальной защиты населения в Кыргызской Республике. А также даны рекомендации по сокращению бедности в стране.

This scientific article deals with the problems of poverty and social protection of population in Kyrgyz Republic. And also given recommendations about reducing poverty in the country.

Эгер теңсиздик бүтүндөй коом үчүн мүнөздүү болсо, анда кедейлик анын кайсы-бир бөлүгүнө гана тиешелүү болот. Кедейлик өлкөнүн жыргалчылык деңгээлинин бийиктиги менен байланышкан нерсе. Өлкөнүн экономикалык абалы канчалык жогору болсо, кедейликтин деңгээли ошончолук төмөн. Өкмөт калктын жетишпеген катмарларына көрсөтүп жаткан социалдык жардамдын көлөмү да кедейлик деңгээли менен байланышкан. Эгер кедейлердин саны канчалык көп болсо, анда мамлекеттин чыгымдары ошончолук өсөт, ал дароо эле коомдун башка катмарларына да өз таасирин тийгизет. Өкмөт социалдык жардам үчүн канчалык көп каражат жумшаса, ошончолук бюджетин кирешелерди түзүүчү беренелеринде инвестициялар аз каралат.

Кыргыз Республикасындагы кедейлик экономиканын өнүгүшүн токтотуп туруучу себептерден гана болбостон, ошондой эле адам укугун сактоо маселеси менен да тыгыз байланышкан. Кедейлер калктын экономикалык жигердүү бөлүгү болуп эсептелишпейт, анткени алар мамлекеттин жардамысыз үй-бүлөсүн багууга кудурети жете бербейт. Алар экономикалык жактан мамлекетке көз каранды болушканы менен өздөрүнүн конституциялык укуктарын жана социалдык артыкчылыктарын жоготушпайт. Бирок, өздөрүнүн укуктарынын баарын ишке ашыруу алар үчүн жеңил боло бербейт. Калктын жарды катмарлары толук кандуу жана социалдык мыкты турмушка ээ эмес. Жарды элдин формалдуу түрдө сапаттуу билимге жана медициналык тейлөөгө жолу ачык болгону менен, чын-чынында мындай жыргалчылыктар алар үчүн жабык.

Стратификациянын түзүлүшү боюнча кедей адамдардын ийгиликке жетишүү мүмкүндүктөрү азыраак, ошентип алардын өздөрүнүн күндөлүк турмушунда кездештирген маселелерин чечүүсү кыйыныраак. Алардын турмушундагы эң негизги максат – эптеп эле аман калуу.

Кедейлик – бул экономикалык гана эмес, ошондой эле адамдын социомаданий абалы. Бул жашоонун өзүнчө бир стили жана образы, укумдан тукумга берилүүчү жүрүш-туруш чен-өлчөмдөрү, стереотиптер, багыттар жана баалуулуктар.

Кедейликти окуп-үйрөнүү боюнча социалдык изилдөөлөрдүн көптүгүнө карабай, азыркыга чейин түшүнүктүн өзүн аныктоодо бирдей пикирлер, бул категорияны өлчөөдө бирдей индикаторлор түзүлө элек. Ар түрдүү теоретикалык көрсөтмөлөрдү колдонуу коомдогу кедейликтин таралышы, анын себептери, натыйжалары жана аны женип чыгуунун жолдору жөнүндөгү маселелер боюнча ар кандай жыйынтыктарга алып келет. Кедейликти окуп-үйрөнүүнүн жана өлчөөнүн жок эле дегенде үч теоретикалык-методологиялык – абсолюттук, субъективдик жана салыштырмалуу мамилеси бар.

Кедейликти түшүнүүнүн абсолюттук түрү жөнүндө биринчи ирет Молли Оршански айтып чыккан. Ал кедейликти жашоонун белгиленген минимумуна кирешелердин формалдуу дал келүүсүнө негизделген абсолюттук стандарт катары аныктаган. Расмий булактар боюнча керектөөнүн кепилденген минималдык деңгээлинин көлөмү 2013-жылдын 1-ноябрынан азыркы күнгө чейин бир адамга айына 346 сомду түзөт. Бюджеттин минималдык керектөө көлөмүнүн наркы калктын ар бир кишисине 2011-жылдын 1-январында 2527 сомду түзгөн. Жашоого керек каражат минимумун аныктоонун бир канча усулу бар. Расмий пайдаланылып жүргөн методика боюнча эсептөө жол-жобосу жана көлөмү мыйзам тарабынан аныкталат, бирок Кыргыз Республикасында мындай мыйзам жок.

Субъективдүү кедейлик өз абалын баалап-билген адамдардын өздөрү тарабынан аныкталат. Ушуга жараша мамиле менен кедейлик, жеке адамдын өзүнүн пикири боюнча анын жашап кетиши үчүн керек болгон кирешенин деңгээлинин негизинде аныкталат.

Кыргыз Республикасындагы кедейлик жөнүндөгү расмий түшүнүктөр аны абсолюттук түшүнүүгө негизделген. Бүткүл дүйнөлүк Банктын 2010-жылы берген баасы боюнча Кыргыз Республикасынын 63% калкы кедей жашашат, ал эми 11% өтө кедейлик шарттарында турмуш өтөөдө.

Кедейлик деңгээли аймактан аймакка өзгөрүп турат. Баткен, Ысык-Көл, Жалал-Абад, Ош жана Нарын областтарынын калкынын жарымынан көбү жашоо-турмуштун кандайдыр бир кабыл алынган деңгээлин кармап турууга жараксыз, ал эми Бишкек менен Чүй областындагы кедейлердин пайызы эки эсеге төмөн. Кедейлик жана кирешелердин төмөндүгү базарларга жана социалдык кызматтарга болгон мүмкүндүк географиялык абалдан, начар өнүккөн инфратүзүлүштөн жана чек арага жакын маселерден улам чектелген.

Кедейлик шаарга караганда айыл жерлеринде көбүрөөк тамыр жайган. Бүткүл дүйнөлүк Банктын берген баасы боюнча Кыргыз Республикасындагы кедейлик менен жакшы турмуштун деңгээлин аныктоочу маанилүү себептерге үй-бүлөдөгү балдардын саны жана щй-чарба көлөмү, ошондой эле чарба ээлеринин социалдык-демографиялык мүнөздөмөсү кирип кетет. Жогоруда берилген маалыматтар абсолюттук түрдө кедейликти түшүнүү негизинде эсептелип чыкты. Төмөндө «мүмкүндүктөр» чен-өлчөмү боюнча кедейликтин айрым-бир өлчөөлөрүнө тиешелүү фактылар сунушталат (мисалы, сапаттуу билимге жана медициналык тейлөөгө мүмкүндүк),

Кедейлик түшүнүгүн анын абсолюттук түрүндө пайдалануудан бөлөк кедейликти түшүнүүдө мүлктүк эмес мамилени көңүлгө алуу өтө маанилүү. Бул мамиленин алкагында социалдык деривация деңгээли эске алынат, башкача айтканда жакшы турмуш үчүн керек шарттардын жоктугу же жетишээрлик эместиги. Жашоо-турмуштун эң маанилүү шарттарына сапаттуу билим жана саламаттыкты сактоо кирет. Сапаттуу билим алуу көбүрөөк төлөнө турган кызмат алуу мүмкүндүгүн жогорулатат, техникалык, адистик ыкмаларды өнүктүрүүгө жардам берет. Сапаттык медициналык тейлөө жогоруураак эмгек өндүрүмдүүлүгүнө алып келүүчү ден соолуктуу жумушчу күчүн түзүүгө жардам берет.

Ден соолук адам өнүгүшүндөгү эң башкы курамчалардын бири болуп саналат. Жашоо узактыгынын, балдардын жана энелердин өлүмүнүн индекстери жалпы өлкө үчүн

ден соолук деңгээлинин маанилүү аныктагычтары болуп эсептелишет. Расмий маалыматтар боюнча, 2011-жылы Кыргыз Республикасындагы орточо жашоонун узактыгы 68,6 жашты түзгөн. Кыргыз Республикасындагы төрөлгөн балдардын, балдардын жана энелердин өлүм деңгээли КМШ өлкөлөрүнүн ичиндеги өтө жогоркуларынан болуп саналат.

БУУӨП (ПРООН) отчету боюнча 2012-жылы калктын 14% расмий медициналык тейлөө ала алышкан эмес. Расмий маалыматтарга ылайык, 2014-жылы бул көрсөткүч 7,8% түзгөн. Булардын көпчүлүгү өлкөнүн айылдык райондорунда жашагандар. Медициналык тейлөөлөрдүн жеткиликсиздигинин негизги себептери болуп алардын баасы жана калк жашаган жерлерден алые жайгашышы эсептелет.

Акыркы жылдарда саламаттык сактоого кеткен чыгымдардын үлүшү кыскарууда. Мисалы, медициналык тейлөөлөргө кеткен чыгымдардын үлүшү 2010-жылдагы 3,7% 2015-жылы 2,3% чейин түшкөн. Мындай абалга ЮНИСЕФ төмөнкүдөй баа берет: «Социалдык чөйрөдөгү чыгымдардын кыскарышы баарынан мурда дарылоо мекемелеринин инфратүзүлүшүнө - алардын от жагуу тутумуна жана медициналык кызматкерлердин айлык акысын төлөп берүүгө таасир этти. Жатып дарыланууга муктаж оорулар медициналык тейлөө жана медикаменттер үчүн акча төлөөгө мажбур. Саламаттык сактоо секторунун болгону 10% гана чыгымдары баштапкы медициналык тейлөөлөргө бөлүнгөн. Бул ден соолугу начар аз камсыз болгон жарандардын өскөн саны (баарынан мурун аялдар жана балдар, ошондой эле башкалар да) өздөрүнө ылайык медициналык тейлөөнү жана дарылоону ала албайт деген сөз».

Адам өнүгүшүнүн жүрүшүндө билим берүү чоң мааниге ээ. Расмий маалыматтар боюнча, базалык мектептик билим берүүгө тартууну 100% жакын деңгээлде сактап калууга мүмкүндүк болду. Билим берүүгө тартууга таасир бере турган жападан жалгыз себеп бул үй-бүлө жашап турган область болуп эсептелет.

Билим берүү чөйрөсүн каржылоонун негизги булагы – бул үй-чарбалардын өздөрү. Мектеп окуучулардын ата-энелерине көп учурларда ондоого кетүүчү чыгымдарды төлөө жана мектеп имараттарын кармап туруу үчүн, керек окуу куралдарын сатып алуу үчүн кайрылышат.

Базалык билим берүүгө тартуу көрсөткүчтөрүнүн жогорулугуна карабай билим берүү сапатынын начарлашы негизги маселе болуп калат. Бул маселе окутуу шарттары өтө начар, окуу китептери менен камсыз кылуу өтө курч бойдон калган, көпчүлүк маалымат каражаттарына, ошондой эле адис мугалимдерге болгон жетишсиздик маселеси да аябагандай сезилип турган айыл жерлеринде өзгөчө курч. 2010-жылы 1 миллион 100 мин окуучуга 78 миң муталим туура келген. Жыл сайын 1,5 миң жаш педагогдор окууну бүтүрүп чыгышат. Ал эми 2014-жылдын 20-мартындагы маалыматтар боюнча республикага 3 миң 622 муталим талап кылынган. Бул маселелердин баары тең аябагандай төмөн айлык акыдан улам келип чыгат. Айыл мектептериндеги мугалимдерге болгон муктаждык шаардыкына караганда бир топ эле өйдө. Билим берүү сапаты да жердин жашоо-турмуш деңгээли менен байланышкан. Билим берүү жана илим министрлигинин маалыматтары боюнча, кедейлик деңгээли төмөнүрөөк эки аймакта – Бишкекте жана Чүй областында – 5-класс үчүн экзамендерди ийгиликтүү тапшыргандардын жогорку пайызы байкалат.

Кыргыз Республикасында кедейлик таасирин азайтуу боюнча бир катар чаралар иштелип чыккан. Төмөндө миграция жана балдар эмгеги аттуу эки маанилүү механизм каралат.

Кыргыз Республикасы эгемендүүлүк алгандан кийин **миграция** экономиканын маанилүү өзгөчөлүгү болуп калат. Ички (негизинен, айылдык райондордон шаардык райондорго, ошондой эле Бишкек шаарына жана Чүй областынын калк жайгашкан

айылдык жерлерине) жана тышкы (негизинен Россия менен Казахстанга) миграция жалпы өлкөнүн экономикасына аябагандай чоң таасир этет.

Расмий маалыматтар боюнча, 2011-жылдан 2015-жылга чейинки мезгилде областтар ортосундагы жер которуулардын жалпы көлөмү 889.921 адамды түзгөн. Андан тышкары, ички миграциянын орто эсеп менен 18% өскөндүгү белгиленет. Көпчүлүк учурда ички мигранттар Бишкек менен Чүй областына бет алышат. Миграциянын неизгикыймылдаткычтары – өзгөчө түштүк аймактардагы ишке орношуу мүмкүндүктөрүнүн кескин кыскарышы жана айдоо жерлеринин жетишсиздиги. Көпчүлүк мигранттар ишке жарамдуу жаш курактагы айыл тургундары болгондуктан, миграциянын мындай түрү айылдык жана шаардык калк жашаган жерлердеги демографиялык түзүлүштө ассимметрия түзөт, үйдүн бааларына таасир этет, ошондой эле социалдык тейлөөлөргө суроо-талапты көбөйтөт.

1млн бир миң кыргызстандык жумушчулар (эмгек булактарынын 23%) Кыргыз Республикасынан сырткары иш издөө максаты менен чыгып кетишет. 700.000 чукул мигранттар Россияда, 30.000 Казахстанда эмгектенишет. Көпчүлүк мигранттар республиканын түштүгүндөгү айыл жерлеринин тургундары. Бул Россиянын курулуш жана соода тармактарындагы, Казахстандын айыл чарба тармагындагы арзан жумушчу күчү. Мигранттар негизинен адистиги төмөн иштерде эмгектенишет. Тышкы миграция өлкө ичиндеги жумушсуздук маселелерин бир топ эле азайтканга мүмкүндүк берет, ошондой эле валюталардын түшүүсү боюнча экспорттон кийинки эле негизги булактардан болуп саналат.

Балдар эмгеги түздөн түз кедейлик натыйжасы болуп эсептелет. Үй-бүлөнүн жашоо-турмушунун төмөн деңгээлинен бөлөк Кыргыз Республикасындагы балдар эмгегинин башка себептери болуп мектептердин алыстыгы, билим берүү сапатынын төмөндүгү, ошондой эле мектептердин жылытылбагандыгы эсептелет. Кыргыз Республикасынын 16 жаш деңгээлинде белгиленген жумушчу-нун минималдык жашы жөнүндөгү эл аралык эмгек Уюмунун Конвенциясына (№138) кол койгону менен балдар иш жүзүндө кичинекейинен баштап эле иштей башташат. Расмий маалыматтар боюнча, биздеги балдар эмгеги маселеси анчалык деле курч эмес. Бирок, бир катар эл аралык жана өкмөттүк эмес уюмдардын изилдөөлөр жыиынтыгы такыр башканы айтып турат. Мисалы, эл аралык эмгек Уюмунун отчету боюнча биздин өлкөдөгү ар бир төртүнчү бала ар кандай жумуштарда иштешет. Балдар эмгеги маселеси айылдык райондордо көбүрөөк таралган. Айылдык балдар негизинен талаада иштешет, шаардык балдар болсо расмий эмес тейлөө секторлорунда эмгектенишет (соода, жүктөрдү ташуу сыяктуу жерлерде).

Эмгек шарттары да көпчүлүк учурда ден соолук үчүн коркунуч туудурат: көптөгөн балдар ар кандай аба ырайынын шарттарында узак убакыт бою күч эмгегин талап кылган оор жумуштарды аткарышат. Алар көп учурларда физикалык же психологиялык зордук-зомбулуктардын, же өздөрүнүн жалдоочулары жана / же башка чоң кишилер тарабынан алдоонун объектиси болуп калышат.

«Социалдык коргоо коркунучтарды натыйжалуураак башкаруу үчүн айрым адамдарга, үй-чарбаларга жана коомчулуктарга берилүүчү жардамга жана өтө эле кедей жарандар категориясындагы өкүлдөргө тиешелүү колдоо көрсөтүүнү камсыз кылууга багытталган мамлекеттик чаралардын комплексин көрсөтүп турат». Азыркы мезгилде Кыргыз Республикасында социалдык камсыздандыруу, социалдык коргоо жана квазифискалдык төлөөлөр деген социалдык жардамдын үч негизги түрү бар. Калктын 50% социалдык коргоо программалары менен камтылган. Бул жерде социалдык коргоо тутуму кедей адамдардын оорчулуктардан ийгиликтүүрөөк өтүп кетишине мүмкүндүк берээрин, бирок бул калктын кедей катмарларынын экономикалык жана социалдык статусун көтөрүү механизми эмес экендигин белгилеп кетүү керек.

Социалдык камсыздандыруу тутуму ар түрдүү социалдык коркунучтарды азайтуу үчүн тузулгон (жаш боюнча ишке жарабай калуу, жумушсуздук, оорулар, кокустан болгон кырсыктар, инвалиддүүлүк жана башкалар). Бул тутум өзүнө жаш курак жана майыптык боюнча пенсияны, багаар-көрөөрү жоктор үчүн пенсияны, оору жана төрөт боюнча пособиени, ошондой эле пенсионерлер үчүн көмүү үчүн пенсияны киргизет. 2014-жылы мамлекеттик пособиелерди алгандардын жалпы саны өлкөнүн калкынын 11% ашып кеткен.

Социалдык жардам тутуму бир нече программалардан турат: А. Акчалай жардамдар: Айына бир жолу берилүүчү жардам (АБЖ) жана социалдык жардамдар. 2014-жылы 16 жашка чейинки (эгер бала окуусун улантып жатса, анда 21 жашка чейин) ар бир балага айына бир жолу берилген жардам 140 сомду түзгөн. Социалдык жардамдар ишке жараксыз жарандарга: майыптарга, жетимдерге, көп балалуу энелерге ж.б. берилет. Жеңилдик алуучулардын категориясына жараша, социалдык жардамдардын көлөмү ... АБЖдан, андан үч эсе ашкан суммага чейин көбөйүп турат.

Б. Максаттуу субсидиялар: 1) жалпы бир айлык кирешеси киши башына 350 сомдон ашпаган үй-чарбалар, эгер жардамдардын башка түрлөрүн албаган болушса электрди, газды, ысык суу менен борбордоштурулган жылуулукту жеңил баа боюнча төлөөгө укуктуу. Айырма мамлекеттик бюджеттин эсебинен жабылат. Мындай тутум Бишкек шаарынан бөлөк, өлкөнүн бардык жерлеринде иштейт. 2) Бишкек шаарынын үй-чарбалары эгер коммуналдык тейлөөлөргө кеткен чыгымдар жалпы кирешеден 27% ашып кетсе турак-жай жардамын алууга укуктуу.

В. Согуш ардагерлери, укук коргоо мекемелеринин кызматкерлери, аскер кызматындагылар, пенсионерлер, майыптар, Чернобыль катастрофасынын курмандыктары жеңил баадагы дары-дармектер, медициналык тейлөө, транспорт, байланыш, энергия, коммуналдык тейлөөлөр, отпуск ж.б. алууга укуктуу.

Мамлекеттин салттуу негизги маселелеринин бири — калктын өтө начар катмарларына ар тараптан колдоо көрсөтүү жана коргоого алуу. Кыргызстандын өкмөтү социалдык багыттанган экономиканы куруудагы өз багытын бир нече ирет бекемдей алды. Бирок, өткөөл мезгилдин ар кандай маселелеринин кесепетинен мамлекеттин мындай колдоосу чектелип калды. Ошондо дал мына ушул өкмөттүк эмес сектор өлкөнүн калкына социалдык тейлөөлөрдө жана социалдык коргоодо көп жардамдарды бере алды.

Адабияттар:

1. Национальный отчет. Человеческое развитие в горных районах Кыргызстана // ПРООН – Бишкек, 2002.
2. Кыргызская Республика: развитие роста для содействия преодолению бедности // Документ Всемирного банка. – Бишкек, 2003.
3. Хольцман Р.И., Йоргерсен С. Управление социальным риском: новая концептуальная основа социальной защиты // Международное налогообложение и государственный бюджет № 8 (4), 2001.
4. Гендерный анализ кадровой политики в Кыргызстане на примере Министерства экономики и финансов Кыргызской Республики // ПРООН. – Бишкек, 2006.

Рецензент:

Токоева Г.С. – ф.и.к., доцент